

ההגנה

מורשת / 100 שנה לארגון "ההגנה". שלושה היסטוריונים על ייחודו ומורשתו

"ההגנה היתה ארגון פתוח לכל בחור ביישוב", פברואר 1948 (צילום: זלוטן קלוגר/לע"מ)

פרופ' יגאל עילם: "ההגנה הייתה הבסיס של צה"ל. לא סתם הוא נקרא

'צבא הגנה לישראל' | פרופ' אלון קדיש: "רעיון צבא העם נשאר איתנו, בין השאר כיוון שיכול לשמש לעוד דברים כמו לכידות" | ד"ר מרדכי נאור: "הארגון הזה הציל את המדינה"

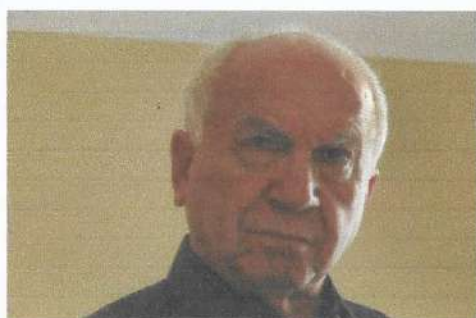

שי ניר

עדכון אחרון: 26.06.2020 | 22:32

1 00 שנים מלאו בימים אלה לארגון ההגנה, שקם כארגון הכוח של היישוב היהודי החדש בארץ ישראל, אך עסק גם בהתיישבות ובהבאת מעפילים והיווה את הבסיס להקמתו של צה"ל. "ההגנה הייתה, בבסיס, ארגון מגן", אומר ההיסטוריון, פרופ' יגאל עילם (84), "אבל היא הפכה לארגון הכוח של היישוב, ובבוא השעה היא שמשה את הציונות גם להשגת המטרות הפוליטיות."

"ההגנה התחילה כאידיאל, שלקח הרבה זמן לממש אותו כאחד האידיאלים של הסתדרות העובדים הכללית בארץ ישראל", אומר אלון קדיש (69), פרופ' אמריטוס באוניברסיטה העברית ולשעבר ראש מחלקת היסטוריה בצה"ל. "כשדנו במה תעסוק ההסתדרות", הוא אומר, "אחד הסעיפים היה ההגנה. ובסופו של דבר, אחרי ויכות, התקבל העיקרון שההגנה, כמו כל הדברים הכללים בהסתדרות, גם היא צריכה להיות כללית ולהקיף את היישוב. במקרה של מאמץ מחייב כל העם מגויס. הרעיון הוא לגייס את כולם למאמץ לאומי, שלא כולל את רק את כוח האדם, אלא גם את כל המשק וכל האמצעים".

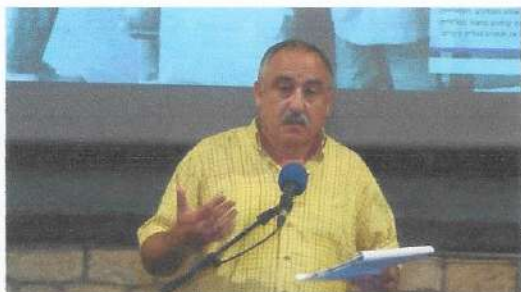
פרופ' יגאל עילם. "ההגנה שימשה את הציונות גם להשגת המטרות הפוליטיות" (צילום: אלבום פרטי)

"הארגון הזה הציל את המדינה", אומר ד"ר מרדכי נאור (85), סופר וחוקר תולדות ארץ ישראל, ומצטט את פקודת היום להקמת צה"ל, שבה דוד בן גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון, אמר: 'בלי הניסיון, התכנון, כושר הפעולה והפיקוד, הנאמנות ורוח-הגבורה של ההגנה, לא היה היישוב עומד במבחן-הדמים האיום שבא עליו... ולא היינו מגיעים למדינת ישראל'. זה כל הסיפור", אומר נאור.

היסטוריה בקליפת אגוז

1920 היוותה נקודת מפנה בתפיסת הביטחון וההגנה של היישוב היהודי בארץ ישראל, שנמצא לא ערוך לעמידה מול מימדי ההתנגדות הערבית שהלכה וגברה מאז הצהרת בלפור (1917). על

רקע ההסתייגות מתפיסת הבטחון המוגבלת של ארגון "השומר", שהחל לפעול ב-1909; וגניזת התקווה שהגדודים העבריים (שלחמו במלחמת העולם הראשונה תחת הפיקוד הבריטי), ישמשו כחיל מצב שיגן על הישוב, החליטה מפלגת "אחדות העבודה", בכינוסה בחוות כנרת ביוני 1920, על הקמת כוח מגן, "הסתדרות ההגנה", הנתון לפיקוחה.

פרופ' אלון קדיש. "ההגנה התחילה כאידיאל" (צילום מסך מתוך יוטיוב)

"הבעיה של ארגון השומר", אומר עילם, "הייתה שהוא היה ארגון מחתרתי, חשאי, סגור ולכן גם מוגבל וקטן. המוקש העיקרי היה ש'השומר' נשמע רק למפקדה שלו ולא לשום גורם חיצוני, גם לא למפלגת האם, 'פועלי ציון', שיסדה אותו. הוא נכשל בניסיון לנהל את מדיניות הביטחון והשמירה במושבות הראשונות, לפני מלחמת העולם הראשונה, כי המושבות לא היו מוכנות לקבל את תכתבי השומר ואת סדרי השמירה שלו והם סלקו אותו.

חברי "השומר" בכפר גלעדי. ארגון מחתרתי, חשאי, סגור ולכן גם מוגבל וקטן" (צילום: לע"מ)

"שום גורם ציבורי בארץ, גם אלה שאהדו את השומר, כמו שקרה אחר כך עם אצ"ל ולח"י, לא היו מוכנים לקבל את התפיסה הזו של ארגון קטן, אוונגרד של אנשים מסורים שמנהלים את העניינים ולא נשמעים למרות הציבורית או למוסדות הנבחרים של הישוב."

מה הישוב רצה?

"התכונה הכי בולטת של היישוב הייתה שהוא היה מאורגן עם מוסדות ומנהיגות נבחרים. אף אחד לא יכול היה לצאת ולומר: 'אני אינני כפוף, או לא מקבל עלי, את המרות ציבורית, אני

מייצג את הרצון הכללי, אני יודע מה נכון וחשוב לעשות לבטחון הישוב".

דוד בן גוריון עם הפיקוד הבכיר של ההגנה (קורדיט: ויקימדיה)

בוועידת היסוד של ההסתדרות, בדצמבר 1920, בבניין הטכניון בחיפה, העבירה אליה "אחדות העבודה" את האחריות על ארגון ההגנה העצמית היהודית.

"לבריטים היה כישרון להשתמש בכוחות מקומיים"

לדברי עילם, במשך העשור הראשון, ההגנה הייתה "ארגון עלוב מבחינה מעשית. ארגון שמנה כמה מאות אנשים בערים הגדולות. בישובים הקטנים של תנועת העבודה הם היו סניפים מקומיים ולא כפופים למרכז. הם שמרו על הסליקים שלהם. הסליק הגדול ביותר היה בכפר גלעדי, והארגון לא היה מוכן לתת לאיש לשזוף אותו בעינו. לא היה תיאום שהנשק יעמוד לרשות כולם. למעשה, ארגון ההגנה לא היה קיים אז".

מאורעות תרפ"ט (1929), שבהם נרצחו 133 יהודים, מאות נפצעו וישובים יהודיים וקהילות בערים מעורבות נחרבו על ידי מתפרעים ערבים, המחישו את חולשות ההגנה, את המחסור במפקדה ארצית מרכזית, בכוח אדם מאומן, בנשק ובמשאבים. המאורעות המחישו גם שלא ניתן לסמוך על המשטרה הבריטית שתמנע שפיכות דמים.

כיוון שהמרד הערבי כוון בראש ובראשונה נגד הבריטים, ולא נגד הישוב היהודי, זה הפך

את ההגנה לארגון שהבריטים נטו לקדם, גם אם לא באופן רשמי"

"רק ב-1939, כשהתקדרו העננים מבשרי מלחמת העולם", אומר עילם, "עברה ההגנה תמורה

וסיגלה לעצמה אופי יותר לוחמני והתקפי, וכמובן ניסתה לבנות את הגדודים שלה. קודם כל גדודי חי"ש (חיל שדה) ואז את הפלמ"ח".

מה היה חלקם של הבריטים?

"הבריטים היו גורם מקדם ממדרגה ראשונה של ההגנה, כי לבריטים היה כישרון להשתמש בכוחות מקומיים. כיוון שהמרד הערבי כוון בראש ובראשונה נגד הבריטים, ולא נגד הישוב היהודי, זה הפך את ההגנה לארגון שהבריטים נטו לקדם, גם אם לא באופן רשמי".

ההישג העצום של ההגנה היה שהארגון הצליח לבנות כוח שניתן להפעיל לא רק נגד הערבים, אלא גם כדי להכשיל את מדיניות הספר הלבן

בהקשר של המאבק לסילוק הבריטים מהארץ, עילם מתקומם מהאזכור המקובל של ההגנה כמחתרת, באותה נשימה עם אצ"ל ולח"י. "בהגנה היו 30 אלף חברים פעילים, ברמה כזו או אחרת; באצ"ל היו 3,000 חברים ובלח"י היו 300. ההישג העצום של ההגנה היה שהארגון הצליח לבנות כוח שניתן להפעיל לא רק נגד הערבים, אלא גם כדי להכשיל את מדיניות הספר הלבן. תפסיקו לדבר על ההגנה כאחת משלוש תנועות המחתרת שפעלו לגירוש הבריטים, ההגנה לא הייתה ארגון מחתרת. היא הייתה ארגון לא לגאלי, אבל לא מחתרת. והבדל נוסף היה מבחינת קבלת המרות של היישוב".

איך זה שרבים כל כך הצטרפו להגנה מבלי שחויבו לכך?

"ההגנה הייתה ארגון פתוח לכל בחור בישוב. תיאורטית כולם היו חברי הגנה. כשהיו בארץ ועדות חקירה, אחרי מלחמת העולם השנייה, שאלו וחקרו את משה שרת על עניין ההגנה, והוא אמר: 'אתם יכולים להניח שכל צעיר ביישוב הוא חבר בהגנה'. זה לא היה נכון מספרית, כי לא כולם התמסרו, אבל זה היה נכון עקרונית.

ב-1920 היו בארץ 50 ישובים יהודים וב-1948 היו 300. הפער הזה של 250 ישובים הוא במידה רבה מה שקוראים 'ישובים ביטחוניים', כמו חומה ומגדל. מי שהקים אותם זו ההגנה

"אחד מלקחי מאורעות תרפ"ט, היה להפוך את ההגנה מארגון המזוהה עם תנועת העבודה וההסתדרות, לארגון הכולל את הארגונים האזרחיים האחרים כולל האיכרים וצעירים בערים הגדולות שממילא היו בסניפים של ההגנה. אז בתחילת שנות ה-30 ההגנה הופכת לארגון כללי".

אידאל הכלליות

לדברי קדיש, שפרסם לאחרונה ספר על תקופת מלחמת העצמאות והצבא הבריטי, צריך

לראות את ההגנה כחלק מ"איטאל" שהתגשם באמצעות ההסתדרות. לדבריו, הדרך הנכונה להבין את סוד הצלחתו של הארגון היא דרך עקרון הכלליות. "אני מסתכל על תופעת השיירות לדוגמה", אומר קדיש, "מה זה הדבר הזה? בשיירת הראל היו למעלה מ-200 כלי רכב. מאיפה הגיעו כל כלי הרכב? מאיפה באו 400 נהגים, בכל רכב היה נהג ונהג משנה, והמשקן המשיך לתפקד ולא הפסיקו אותו בשביל הפעולה הזו. מאיפה הדבר הזה? התשובה היא במידה רבה מההסתדרות ומגלגולים של ההסתדרות וההתיישבות העובדת.

משוריינים ההגנה. "מאיפה הגיעו כל כלי הרכב?" (צילום: זלוטן קלוגר/לע"מ)

"המזון והמצרכים היו מאורגנים בקואופרטיביים כמו תנובה. המשאיות עצמן הגיעו מקואופרטיביים של תחבורה. בירושלים החלוקה נעשתה באמצעות צרכניות. הייתה תשתית שאפשרה את זה, ועל זה אפשר להוסיף את בתי המלאכה והמוסכים, אספקה של חלפים וגלגלים וכוח אדם חימושי שישריין ויטפל בהם. יש פה מערכת שלמה, ארצית, שמקיימת את איטאל הכלליות, שזו בעצם מדינה".

אנשי ההגנה (פלי"ם) מורידים מעפילים מספינת המעפילים 'האומות המאוחדות' בחוף נהריה, 1 בינואר 1948 (קורדיט: אוצר תמונות הפלמ"ח)

לדברי ד"ר מרדכי נאור, פעולות ההתיישבות והבאת העולים של ההגנה, החורגות מתחומי הביטחון, הן היבט נוסף לעיקרון הכלליות. "תנועה לאומית שיש לה ארגון חמוש", מסביר נאור, "בדרך כלל עוסקת בדבר אחד – באימונים צבאיים, ובלנסות לסלק את מי ששולט בטריטוריה. כאן היו שתי פעולות שלא היו כדוגמתן בעולם. אחת היא ההתיישבות. ב-1920 היו בארץ 50 ישובים יהודים וב-1948 היו 300. הפער הזה של 250 ישובים הוא במידה רבה מה שקוראים 'ישובים ביטחוניים', כמו חומה ומגדל. מי שהקים אותם זו ההגנה.

"הדבר השני זה נושא ההעפלה. ההגנה התחילה בזה. בהתחלה היו שותפים גם האצ"ל וקבלנים פרטיים שהביאו מעפילים, ודי מהר ההגנה השתלטה. בין 1938 ל-1948 ההגנה הביאה לארץ כ-100 אלף מעפילים. אף תנועה לאומית בעולם לא הביאה מעפילים."

"צה"ל עד ימינו אלה הוא מחולל הסוציאליזציה"

ד"ר מרדכי נאור (צילום: אלבום פרטי) "ההגנה הייתה הבסיס של צה"ל", אומר עילם, "ולא סתם הוא נקרא 'צבא הגנה לישראל'. לא אצ"ל הזין את צה"ל, אלא ההגנה. אצ"ל נאלץ להצטרף לצה"ל, אבל התרומה שלו הייתה עשירית ממה שההגנה יכלה למסור. אין מה לדבר גם מבחינת היכולת של ההגנה, שפתחה את כוחות הפלמ"ח והחי"ש (חיל השדה). צה"ל בימיו הראשונים ובכל חודשי מלחמת העצמאות, התבסס על מה שנבנה בהגנה."

ומה נותר מזה כעבור 100 שנה?

עילם: "צה"ל עד ימינו אלה – למרות שיש סדקים ובצה"ל מסתמן שינוי הרה משמעות, במעבר מצבא העם לצבא מקצועי – הוא צבא כללי, המחולל את הסוציאליזציה, את החיברות של צעירים בישראל מכל העדות. השבטים, כמו שהנשיא ריבלין קורא להם, עוברים סוציאליזציה בצה"ל. זה היה נכון כשאני הייתי בצה"ל, זה היה נכון אחרי שהייתי בצה"ל, וזה נכון גם היום, אם כי במידה.

"השבטים עוברים סוציאליזציה בצה"ל" (צילום: משה שי / פלאש 90)

"ברגע שמדברים על צה"ל כצבא מקצועי זה צבא גדול מדי בשביל המדינה הזאת ובשביל היכולת הטכנולוגית-מדעית שפיתחנו. התפקיד הזה (כמחולל סוציאליזציה, ש.ג.) הוא הכי חשוב, מעבר לתפקיד הכוח שמילאה ההגנה בתקופת המדינה. זה תפקיד שאין לזלזל בו, בעיקר על רקע השסעים של זמננו".

קדיש: "רעיון צבא העם נשאר איתנו, בין השאר כיוון שיכול לשמש לעוד דברים כמו לכידות. הרעיון של צבא העם, שהוא בבסיסו רומנטי, חלקים ממנו אנו רואים עד היום, ואנחנו חושבים שהם טובים. למשל בכוחות היבשה, ביחוד ביחידות הלוחמות, מגיעים לקצונה דרך השירות מלמטה. אתה עושה טירונות ואת שאר ההכשרות עם כולם, עד שאתה מגיע לבה"ד ו להשלמות חייליות.

"הרעיון בצבא העם הוא שהמנהיגות צריכה לבוא מתוך השורות ולא מנהיגות שמונחת על יחידות, על ידי הכשרה נפרדת של קצונה, כמו שיש בחיל האוויר, חיל הים וקצת ביחידות אחרות.

"דוגמה נוספת היא הרעיון, לפחות בקרב חיילי סדיר, שמדי א' דומים בצבע ובצורה לבגדי עבודה (מדי ב', ש.ג.) כסממן שמדובר בצבא עמלים שלא מדגיש הסמלים. זה שעם הזמן הצטרפו סמלים, זה משבש את זה במידה מסוימת, אבל זה תהליך שיש לו דינמיקה משל עצמו. עדיין נשארה הנורמה שאומרת שאין הבדל בצבע בין בגדי עבודה למדי א'. אנחנו כולנו עמלים שנלקחו מאחורי המחרשה לדבר שאנחנו לא רוצים לעשות אבל צריכים לעשות בגלל שהכלל והעם דורש את זה, ובסופו של דבר נחזור להיות אזרחים.

צנחנים בבני ברק במהלך מגפת הקורונה. "בלי צבא העם יהיה לנו קשה מאוד בעמידה באתגרים ביטחוניים" (צילום: תומר ניוברג/פלאש90)

"אחד השרידים האחרונים לתפיסה הזו אלה דבריו של בוגי יעלון, שאומר שבכל פעם שהוא היה חותם מחדש לצבא, הכתובת שלו הייתה גרופית. הוא יעד את עצמו לחזור לשם, אבל בינתיים צריך אותו, אז בינתיים הוא חותם. זה נשאר מגלגולי הרעיון של צבא העם".

כיום, בכניסה לבקו"ם המתגייסים עושים חישובים עתידיים, וכנראה בכלל לא מכירים את אתוס ההגנה.

"בשם הרומנטיקה אנשים עשו דברים עצומים כמו להקים מדינה. הרומנטיקה מאפשרת לכל פרט לחוש או ליצור לעצמו זהות עם דבר גדול והירואי. היום מתקשים עם זה מאוד. אם זה קיים היום, אז זה קיים סקטוריאלי. זה מאוד מאוד נחלש. אחד הביטויים לכך זה הרעיון ששירות הכלל או שירות הציבור מתנגש עם אינסטינקט בסיסי של 'מה אני פראייר שאלך לשרת? למה מה?'"

הדיבורים על צמצום הצבא ועל מודל של צבא קטן ומקצועי מטשטשים את הרעיון של צבא העם.

"יש את הרמה העקרונית, המדינית, הממלכתית, שאומרת שבלי הרעיון של צבא העם יהיה לנו קשה מאוד בעמידה באתגרים ביטחוניים. מצד שני, ישנה מגמה טבעית של התמקצעות בצבא. יש מקצועות שונים והם נבדלים אחד מהשני בתנאי שירות, במשך השירות וכן הלאה. זה יוכל להצליח כל עוד שומרים על האידיאל הזה, למרות ההבדלים והמתחים – בפרקטיקה, בסמלים, בטקסים ובטרמינולוגיה.

מדי פעם עולה הצורך בלכידות בצורה יותר אקוטית. למשל, השימוש בפיקוד העורף בתקופת הקורונה בבני ברק. בסוף כולנו עם אחד, וזה באמת עובד. זה לא קסם"

"מדי פעם עולה הצורך בלכידות בצורה יותר אקוטית. למשל, השימוש בפיקוד העורף בתקופת הקורונה בבני ברק. בסוף כולנו עם אחד, וזה באמת עובד. זה לא קסם. רומנטיקה זה דבר שעובד ויש בה המון כוח. אין סיבה לבטל את זה ולהגיד שמבחינה פונקציונלית זה לא ככה. אז מה אם מבחינה פונקציונלית זה לא ככה? גם לרומנטיקה יש פונקציה".

עילים: "זה הולך להיעלם. כמו שהמדינה משנה את דמותה, ושינויים הם אפשריים ומתבצעים בשטח. בריטניה היא בריטניה שהייתה? ארה"ב היא ארה"ב שהייתה? אלו שני עמודי הטווח של הדמוקרטיה המערבית, והן משנות את דמותן. התהליך הכי חזק היום הוא הגלובליזציה. היא משנה סדרי עולם ותמשיך לשנות".